

AZ IRODALMI MŰVELTSÉG MEGOSZLÁSA

HORVÁTH JÁNOS ÚJ KÖNYVE

ASSURGO TIBI TAMQUAM MAGISTRO — hangzik fel emlékezésünkben a tudományidealizáló középkor hódolata az alkotó tudás előtt, mellyel most mi is meghajtunk Horváth János könyve felé. Magyar irodalomtörténet s irodalomtudomány ritkán kap egyszerre ilyen szintézist, melyben a kutató munka adatait ekkora erejű akribia mélyítette, eredményeit pedig ilyen önálló szempontú elviség értelmezte és rendszerezte volna, s amely így tudott volna egyazon megnyilatkozásában lenni: tudomány és művészet, problémalátás és élményérzéklés, mint aminő Horváth János munkájának gyönyörű tudományreke. Nehéz, talán nem is lehet egy gondolat útján megközelíteni avagy átfogni s egy esztétikai irány módján felmérni azt az értékrendet, melyet e könyv megteremtett s ugyanakkor átlátni, hozzájuk méltóan, azokat az új értékfogalmakat, melyek tudományismeretének friss eligazítása nyomán kerültek elének s válnak további tudományos gondolkozásunk indító elemeivé. Egy kissé messziről, a tudománytörténet távlatából kell feléje elindulnunk, hogy megláthassuk rajta — a jelzett vonásokon kívül — egyrészt azt a tárgyi igény-irányt is, melynek belső, történeti vonalán szinte logikus szükségességgel kellett Horváth János irodalomtudományának megjönnie, másrészt az irodalmi megismerésnek azt az egyéni útját, mely meghozta azt az irodalomelviséget, melyben ma már végső érvényességgel látjuk összegeződni Horváth János tudós pályájának értelmét és jelentőségét.

AMIÓTA AZ IRODALOMTÖRTÉNET felszabadult a pozitivistá filozófia törekvései alól, melyekkel az irodalmi történés folyamatát s vele az irodalmat is a természettudományi gondolkodás egyirányú módszerével szemlélte és magyarázta, azóta az irodalomtörténet magasabb és finomultabb elvi és metodikai törekvések szemszögébe, ugyanakkor azonban saját végleges helyzetének válságába is jutott. Nietzscheknek, majd Diltheynek sikerült a tények elszigetelt valóságterhét leemelni az irodalmi ismeretmódról, s ezzel nagy hagyományt szakítottak át, de egyúttal megnyitották az utat az ellenkező végletek felé. A pozitívizmus irodalomtörténetének eszménye a természettudományi értelemben vett okság útján megalkotott tárgyi kép volt az íróról és munkájáról. A szellemtörténeti irányzat ezt a szigorú

tárgyi ideát felbontotta s az irodalomtörténet módszertanát egészen szubjektív irányban fejlesztette. A „Werden“ helyébe került a „Wesen“, az „Erkennen“-t felváltotta a „Verstehen“ s az elemi lélektan nyomába az összefoglaló struktúr-lélektan lépett.¹ E módszer-váltás több olyan új szemponthoz segített, mely az irodalomtörténet önálló tudományjegyeire rávilágított ugyan, végső elemzésben azonban az irodalmi megismerést elszakította tárgyi forrásaitól, teljesen szubjektívvá tette és így megingatta az irodalomtörténet tudományos hitelét. Az irodalmi jelenség e módszerek útvesztőiben eltűnt, elvont rendszerekbe olvadt fel, egyéni jellegénél és jelentőségénél sokkal fontosabb lett az a szisztéma, mely elkészült róla.

Sokkal válságosabb volt így az irodalomtörténet helyzete, mint akkor, amikor a pusztá esztétizmus idejét élte. Ekkor, bár fenyegette a szubjektív elsekélyítés, de irodalmi jegyét megőrizte az irodalomtörténetíró vagy kritikus esztétikai ösztöne azáltal, hogy csak lélektani magyarázónak állt be irodalmi mű és közönsége közé. A terület, mely így egy munkán megvilágítást kapott, nem volt széles, lefelé sem volt mély a terjedelme, de mindvégig tiszta és zavartalan maradt. A szellemtörténet metodikája azonban idegen területekről szállította elveit, amelyektől várta, hogy majd velük rátalál az irodalmi történés és tény alapjaira, ahol az irodalom metafizikai gyökérzete: „jenes Geschichte bildende Fluidum“ kezdődik. Ide ugyan nem jutott el sohasem, de oda igen, hogy kiszolgáltatta az irodalmat merőben más elvek kísérleti területének, elmosta önálló igényeit s tulajdonképpen újra az „ancilla“ szerepére állította be. Az irodalom ily módon mint történeti értelmű tudomány elhalványodott, függvénye lett az alkalmazott lélektannak, eszmetörténetnek, etnológiának, szociológiának, általában határtudománnyá szűkült, inkább az ütközött ki rajta, hol találkoznak érintkezési pontjai a szellemi világ egyetemes kapcsolataival, mint az, hogy hol s miben kezdődik és fejeződik ki egyéni tudományrendje s csak magára utaló feladata.

Tagadhatatlan azonban, hogy e szellemtörténeti törekvések megmélyítették az irodalom szemléletét és vizsgálatát. Heurisztikus megvilágítást vetettek az irodalmi jelenségek összetett voltára, megfinomították az irodalmi műnek egyéni és kollektív színeit, vonatkozásait. Általában többször — ha problematikus érvényességgel is — adtak termékenyítő „munkagondolatokat“, mint szolid eredményhez vezettek. Nem kis jelentőségük az sem, hogy újra értelmezték és megbővítették az irodalomalkotó erőket, bár ezeket nem tisztán irodalmi problémakörök szolgálatára vonták el. Egyébként az absztrakció talán nagyon is túltengett és teng bennük. Néha mint új tudomány-mitológia hatnak, a romantika önámító génusza ingerkedik bennük, így sem vitatható azonban az a nagy törekvésük, hogy az egyetemes szellemi élet összefoglalására igyekezvén, ennek keretében funkció szerepet adtak az irodalomnak. Azzal azonban nem törődtek, hogy ennek fejében elvették az irodalomtól legnagyobb értékét: egyéniségét.

¹ Julius Wiegand: Deutsche Literatur und Entwicklungsreihen. Neue Jahrb. für Wissenschaft und Jugendbildung. 1931. 273-77. 1.

E végletek között az irodalom felszabadítása számára adva volt a megoldás problémája. E ponton lépett be az irodalomtörténetbe Horváth János új irodalomismerete.

HORVÁTH JÁNOS európai útvonal irányából kapcsolódott bele a magyar irodalom elvi kérdéseinek feladataiba. Már itthon Péterfy Jenőtől meglátott alapfogékonysága fejlődése további során a francia szellem finomító és elmélyítő hatásai alá kerül, s a német iskolázás kikerülésével indul el útján, mely az irodalom elméletének egészen önálló kialakításához vezetett. Pályája kezdetét talán tervszerűen nem is gondolt problémakör fogadja: az ú. n. konzervatív és modern elviségnek ezidőtájt legélesebben fellángoló irodalmi küzdelmei. Közelről nézve, e szembenállás harcvonalai részletvitákban hullámzottak szét, belső távlatukban azonban irodalmi korekülönülés, ízlésváltás, világnézetváltozás jelenségei mutatkoztak. Az értékelések, normák, az irodalmi szemlélet hagyományos formáival szembekerült egy új ízlésihletésű irodalmi mód; zajosan és halkán, a tehetség aranyától ragyogva és a tehetségtelenségtől ziláltan és zavarosan; az egyéniség hagyományait áttörve s egy új életérzés szenvedélyében tetszelegve és lángolva; az ihlet belső fuvallatának eddig szentnek érzett forrásait elfátyolozva, felkavarva és megrendítőbb, az emberi lélek beárnyékolt tájékairól és mélységeiből felszított tudatállapot kínjaitól lobogva. Elbíriák-e majd a régi formák ezt a szokatlan terhet? Belefér-e ez az anyag s a fölötte lebegő új szellem folytatás-ként az irodalmi múlt készletébe? Lehet-e köztük találkozás, vagy mindegyik a maga életvágányán halad tova s mindvégig idegen messziségből tekintnek egymásra? A kérdés az elvi kritikának volt feladva, melynek objektív mérlegén kellett a helyzetet tisztázni. Horváth János fel tudta ezt a mérleget állítani s tudott rajta olyan erkölcsi súlyú tanulságot lemérni, mely kritika is, intés is, tanítás is. Azóta sem tudunk e kérdéstről többet mondani s minden következő nemzedéknek is állandó tanulságjelzésül szolgál. Ady és a legújabb magyar líra, továbbá Aranytól Adyig című tanulmányai esztétikai és kritikai konkrétumaikkal, igazi irodalomelvi gazdagságukkal messze felülmúlják a külföldi irodalom filozófiai eszmélkedésekkel szinte elködösített „ellenzéki“ könyveit.

E pályanyitó kezdet után, mely maga is alapvetés volt már, bontakozik ki Horváth János rendszere, mellyel valóban irodalomtudományt teremtett. Montaigne-től tanult óvatos módszeressége, Brunetiére-nél tudatossá vált s a tényeket belülről meghatározó formaelemző készsége, önmagát adatokkal folyton ellenőrző, szinte filológiai puritánsága visszatartották minden apriorisztikusan összefoglaló irodalmi kezeléstől. Az irodalom immanens, magameghatározó elvét kereste. Ugyanakkor azonban az irodalom fogalmát és folyamatát fel is akarja szabadítani minden idegen szellemi területtől kölcsönvett, avagy már megszállva tartó gondolatkészletétől és egyéniségét megbénító analógiák lemintázásától és sablonjától. Így jut el egy egészen új irodalomismeret rendszeréhez, melynek alapjegye: az önelvűség, meghatározása; az irodalom az író és közönség viszo-

nya, belső feltétele: az irodalmi tudat. Az önelvűség hangsúlyozásával biztosítani kívánja az irodalom függetlenségét, az irodalom fogalmának sajátos meghatározásával, az író és közönség kölcsönös viszonyában látja azt az állandó lényegét, mely mint mindig érvényesülő belső valóság hordozza az irodalom lelkét. Ebből hajt ki, e köré idomul az időbeli, a történeti irodalmi elem: az ízlés, a stílus, mely folytonos változékonyságával szinte mindig időszerűsíti az irodalom korvonásait. Az irodalmi tudat kollektív tényében pedig azt a részint összefogó, részint megtartó, részint pedig ösztönző feltételt állapítja meg, melynek megléte biztosítja az irodalmi élet egészének folyamatát, menetét. Mennyire filozófia ez a rendszer és mégis minden ízében milyen irodalmi tisztaságú és anyagjegyű! Ha összehasonlítjuk a múlt századvégi irodalomelméletekkel, melyek természettudományi fogalommal dolgoztak, vagy ha a ma annyira termékeny bergsoni irodalomfilozófiával vetjük össze, azonnal kiérzik Horváth János irodalomismeretének ereje és elsőbbsége: szabadon hagyja az irodalomalakító tényezőket, mindenek előtt pedig az egyéniséget nyüatfcoztatja meg a kis tényéktől kezdve az alkotó lét legfinomabb oromzatáig s az ihlet megszépítő sugárzása, belső napja között mutatja be. Mindvégig arra törekszik, hogy az irodalmi szempontúság tiszta elvét egyenesen vezesse s önmaga céljaiban adott szándékait, ezek kialakulását meg ne zavarja. Hogy ezt minél pontosabban, szinte a legkisebb árnyalatok elemrészeit is feltüntetően tudja tenni, rendszerébe szívesen olvasztja bele a német irodalomtudományi gondolkozás azon eredményeit, melyek nem a tényeket elmosó eszmélkedések irrealitásához vezetnek, hanem hozzásegítenek az irodalmi elvszerűség minél konkrétebb és élesebb kikristályosításához. Az egyéniséget azonban sohasem fokozza fel odáig, hogy elmossa eleven erőit s úgyszólván egy filozófiai eszme dedukciójává, avagy eszménykultusz fénylő hősévé avassa fel. Itt a különbség pl. Gundolf Shakespeare-je és Horváth Petőfije között. Mind a ketten a költői én újonnan felfogott fogalmával dolgoznak. Gundolfnál azonban Shakespeare az eszmei világ és kultúra ragyogó reprezentánsa. Horváth Petőfiben fokról-fokra rekonstruálja a költői alkotás egyéni folyamatát úgy, amint az ihlet a valóságot az élmény nyomán átváltja a költőiség magasabb valóságába, közben sejtve és megsejtetve a költői teremtés titkát, azokat a megcsodált pillanatokot, amikor a költő a magaalkotta világ teljességébe lép s megoldotta egyéniségének a saját új formájában kijelölt hivatását és küldetését.

Horváth János irodalomismeretének szolgálatára új nyelvet is hozott. Eltért az eddigi irodalomtörténetírás nyelvformáinak hol retorikus, hol ötletekkel pointírozó hagyományaitól, de viszont óvakodott a modern irodalmi nyelvhasználat dialektikus avagy élettelené kiszáritott elvonásaitól. Nyelve általában konkrét erejű. Az összetettebb lélektani folyamatok kifejezésére új formanyelvet teremtett, főként a szóösszetételek útján, melyek éppen olyan magyarosak, mint amilyen szemléltető képességük. Nagy stílusművész, de sohasem szakad el tárgyától s nem lebeg a virtuozitás öncélú káprázatában. Legtöbbször gondolatformáinak eredetiségében, tárgylátásának meg-

lepi szépségében már önmagától is felfénylik, előreérzik az az esztétikum, melynek a stílus csak megörökítője kiszolgálója, de nem egyedüli feltétele. Legszebb alaki ékessége azonban a mondat. Egészen magára valló mondatesztétikája van. Mondatainak bonyolított hullámozgatása, a mondatvég ritmikus ütemezettése, kihangoztatása állandóan eleven vonalat ad gondolatai fejlődő rendjének. Mondatszerelésének különös sajátossága annak belső tagoltsága. Szereti a jelzőket, határozókat önállósító hangsúllyal külön tagként kiemelni a főnév és ige merevítő és elhasználó szolgálata mellől s a mondat vége felé elhelyezni, ahol szabadon hatnak, mint a visszatérő gondolatritmus, egyénítő színnel ütnek vissza a mondat főgondolatára, ringatva, élénkítve, árnyékolva, alakítva annak egészen friss tartalmát. Pl. mikor így ír: „Mikor volt ennyi költő? S van, megihletni őket, hős is elég, vetekedő a régiekkel“. A szavak testén ekkor mintha átlüktetne a gondolkodás és átélés műalkotó ízének minden gyönyöre. Tudós és művész egy lesz. A stílus belső architektúrájává finomul a gondolatnak. Alkotás!

A FENT EMLÍTETT ÍRÓ és közönség viszonyának elméletéből sarjadt ki Horváth Jánosnak legújabb könyve is, mely a magyar humanizmusról szól.¹ E munka összefügg megelőzőjével, mely az irodalmi műveltség kezdetei irányából vizsgálta a középkor irodalmi jelenségeit. Amíg azonban emebben a vallási ihlet jegyében megnyilatkozó irodalmiság elemeit foglalta össze, amabban már a világivá átalakuló humanista irodalmi megnyilatkozás jegyeit szemléli és értékeli. Így ad egységes színhéztist arról a nagy műveltségfolyamatról, melynek Szent István és Mátyás király voltak megindítói és kifejezői. Ha még pontosabban akarjuk Horváth János rendszerét tükröztetni, akkor azt kell elsősorban kiemelnünk, hogy első munkájában a kidolgozás hangsúlya inkább „a műre, a közönségre“ esett. Ebben azonban már „az író“ kerül jobban előtérbe, mindazokkal az egyéni vonásokkal, melyeket a humanizmus hozott meg és tett örökeleművé minden korok írói nemzedéke számára.

Miben van Horváth János e könyvének értéke? Csábító és alig leküzdhető kitéréssel kötelességünk erre előbb úgy felelni, hogy ismerjessük azt a páratlan anyagi gazdagságot, melyet e munka összefoglal és bemutat. Már maga az anyagszemléltetés úgy, amint minden rendszer segítségével vagy elvi beállítás nélkül tényszerűen elénk tárul tárgyi körének terjedelmével, gazdagságával, előre megadja annak az értékelésnek a jogosultságát, melyet Horváth János épített fel ennek az irodalomtörténetiig eddig tisztán nem látott korszaknak összefoglalóbb és történetibb megértése számára.

A kolostori irodalom nálunk még nem érte el virágzása tetőfokát, amikor már Olaszországban megindul a középkort laicizáló korszakos folyamat: a renaissance és a humanizmus. Nyomában új valóságok ismerete felé törő vágy, új fogalmak lépnek fel, melyek elváltoztatják a középkor életszemléletének egész hagyománykészletét. A világ, az élet

¹ Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. A Magyar Szemle Könyvei.

új fogalmazásának irányai lassan beszűrődnek hazánkba is. Nagy Lajos idejében tűnnek fel az első nyomok, amikor is délvidékről, tehát ugyanazon az úton, melyen a Szent István-korabeli műveltség áramlott be hozzánk, előkelő családok, egyetemet járt ifjak közvetítik a humanista műveltség első elemeit. Ezek az első beszivárgások később részint műveltségi, részint pedig diplomáciai kapcsolatok révén egyre mélyülnek, szélesednek, míg végre a Hunyadiak alatt érik el teljes kivirágzásukat. A humanizmusnak különböző fokú árnyalatait hordozzák és jelzik Vitéz János kancellista és politikai humanizmusa, Janus Pannonius tiszta költői humanizmusa, melyben már felderengenek az egyéniség, nemzetiség, világiság élményelem bővítő új vonásai. A humanizmus legteljesebb összefoglalását, mintaképét nyújtja Mátyás. Humanizmusának jelentősége a nemzetállam koncepciója s a műveltségváltás ténye, mely a Vitéz János és Janus Pannonius hatásán nevelődött, körük csoportosult főpapság ízlésfordulatán folyt le. E műveltségcsere mélyén aztán szinte észrevétlenül bomlanak fel a középkori lelkiességnek már amúgyis meglazult szálai, amelyek még jobban feloldódtak a Jagellók korának kancelláriai humanista képviselőiben. A Mátyás-féle humanizmus hagyományai — bármennyire próbálja is azokat tartani Janus Pannonius örökségének egy darabig tartó formai emlékezete — széthullanak, a humanista műveltség elvilágiasodik, belekerül a politikum pártszelleme, alászáll. Új irányt ad ennek az alsóbb humanizmusnak Werbőczy István, aki Hármaskönyvével a deákos magyarság konzervatív szellemű irányát indítja el s ezáltal olyan irodalmi műveltség alapvetését végzi el, mely később századokon át szolgálta és befolyásolta a világi magyarság irodalmi igényét. Azt azonban már ő sem tudta feltartóztatni, hogy a magyarországi humanizmus fel ne vegye magába az európai humanizmus világnézeti továbbfejlődésének áramait, amelyek Erasmus és Luther hatása alatt új fordulathoz jutottak s új korszakot is kezdtek. Volt azonban ennek a humanizmusnak e világnézeti útvonalán kívül még egy másik: irodalmi fejlődésiránya is: magára mintáztatta a világi irodalmat. Behatolt a kolostori irodalomba, a világi költészetbe, a tudomány világába, magára eszméltette a nemzeti nyelv képességeit, beléje ültette az eredményeket, melyek — a nyelvtől függetlenül — mint az irodalom belső erői tovább fejleszthették és táplálhatták irodalmunkat, míg az fel nem nevelődött a nemzeti klasszicizmus magasságáig.

E roppant anyagot, mely művelődésünk egyik legfontosabb korát illusztrálja, ugyanaz a fegyelem és módszer ékesíti, melyet Horváth János egy másik művében: Az irodalmi népiesség történetében csodáltunk meg. A részletek igazoló felsorakoztatása, az egész alapépítmény elkészítése azonban kényesebb és tömörítőbb feladat elé állította szerzőt, mint bármely eddigi munkája. Az anyag rendkívül nagy tömege mégsem győzi le az író lelkét, az adatok egymásba fonódó filológiai szederindáinak sűrűje sehol sem szívja fel ihletét és frissességét. Mindenütt élet ragyog és sugárzik. Lépésről lépésre halad, felvesz, pontosan és szabatosan mindent, ami útjába esik, amit előtte mások munkája hordott össze, amit az ő éles pillantása lát meg és tart fontosnak, nem fél a tények kényszerétől és terjedelmétől. De

nem akad el bennük. Szilárddá megköti velük a maga szemléletének talaját, fedezékül és igazolásul, s csak azután oldja fel őket összefoglaló és világító értelemmé. Módszertanilag is felejthetetlen az az út, melyet így a szerző kíséretében megteszünk. Az adatok egymásután következõ rendjében már elõre látszik az eredmény. A szerző azonban nem mondja ki gondolatát. Végigviszi, szinte végigedzi a tények erõsítõ ízén, a konkrétumok folytonos érintésével belsõ valóságihitelt biztosít számára, megmélyíti az ellenõrzés állandó próbájával, s csak miután gondolatát, mint valami láthatatlan folyamatot végigbújdosztatta adatai mélyén, akkor ér ki a szellemi tisztásokra, ahol a megfejtés ragyogó napfénye ömlik szét mindenben. Horváth János könyvében ilyen szellemi tisztást jelentenek azok a jellemképek, melyekkel egy történetileg megelemezett kort összefoglal és lezár. Nagy Lajosról, Vitéz Jánosról, Janus Pannoniusról, Hunyadi Mátyásról s Werbõczyról adott jellemzések az egyéniség méltató remeklésében nyújtják egyúttal a kor lelki képét is. Ugyanekkor azonban Horváth János hallgatagon, de módszerével erõsen érzékeltetve eldönt egy ma folyó irodalom-elvi küzdelmet is: az irodalomtörténetírónak mit kell elsõsorban kihangsúlyozni: az egyéniséget-e, avagy a miliót!?

Az természetes, hogy a munka minden ponton nincs lezárva. Mint minden alapvetõ alkotásnak, ennek is indító jelentõsége is van, és utalásai nyomán még sok részletmunka, új irodalmi programmszabás fog megindulni és felsarjadni. De ettõl függetlenül, Horváth János könyve útjelzés, felfedezésként hat, s korszakos értékû állomása a magyar irodalomtörténetírásnak és tudománynak. Viszonylagosan kitöltõ helye van Horváth János irodalmi rendszerében, önállóan pedig klasszikus mintája az új irodalmi módú monográfiának. Hogyan? Csak onnan lehet kiindulnunk, amire fel van építve Horváth János könyve: a módszerbõl. Nemcsak a mi újabb irodalomtörténetírásunkban, hanem ennek európai képviselõinél is ritkán találkozunk azzal a mértéktartó fegyelemmel, anyagot és elvet harmonizáló tárgyiaszággal, amellyel Horváth János dolgozik. Mindvégig jellemzõ, állandóan érezhetõ, kisugárzó vonása, hogy rendszerben gondolkodik, de ezt a folytonos szellemi készenlétet, meghatározottságát sohasem kényszeríti rá apriorisztikusan anyagára. Látszik, hogy sokszor megjárta útról jön, mindaz, ami lényeg, elvi ismerõse, ezért áll minden ügy rendelkezésére, mintha csak rendszere számára élne, neki gyümölcsözne. A tényekrõl nem törõl le semmit. Majdnem valami naiv realizmussal közeledik feljük, rajtuk hagyja megjelenésük, felbukkanásuk természetességét. Magukban, tényük logikájában keresi értelmüket, jelentõségüket. Sem gyökereket, sem természetüket, sem korszerû kihajtásukat nem kódósítja el az elvi fikciók avagy anakronisztikus esztétikai kategóriák látszat-értékelésével. E tények elõtt meghajtó tiszteletnek szinte szerves kiegészülése, magasabb érzékében folytatódó teljessége lesz aztán az az esztetizmus, melyen úgyszólván alig érzik a szubjektív felfogás, magyarázás vagy rendszerbe-illesztés; mat úgy hat, mintha az író eltűnnék, s a tények a bennük rejtõzõ és megnyilatkozáshoz jutó finomultabb és magasabb tendenciák útján kapnák meg a maguk természetes értékrendjét.

A szépségérzet esztétikájának valami egészen új hivatás-értelmezése folyik Horváth János könyvében. Megtalálni benne azt az igényt, hogy az irodalomtörténetíró tudjon műélvező, lélek-látó lenni, legyen képessége arra, hogy önmagában újra átélje a műalkotás folyamatát, de a tények szándékait sohasem szabad neki elsiklatnia sem a szépség pillanata megsejtésének és megcsodálásának kizárólagos hangulat-állapotával, sem a szabad szemlélet teljesen független és nem igazolható konstrukcióival. Tulajdonképpen az irodalomesztétika megingott, hitelétvesztett irányának tudományos rehabilitációjáról van itt szó s annak az egyoldalúságnak a megszüntetéséről, mely oly könnyűvé, súlytalaná, tisztán csak az ösztönszerűség sejtelmeire hagyatkozóvá finomította el az irodalomtörténeti módszert akkor, amikor a mindenünnen feltörő valóságérzet szigorúbb és ellenőrizhetőbb tudomány-felfogást sürgetett — az irodalomtörténetben is.

Van azonban Horváth János könyvének más módszertani tanulása is. Ezt pedig az a szintézis nyújtja, melyben irodalomelméletét anyagán érvényesíti. Kétségtelen, hogy Horváth János tudományos gondolkodásának formáit is megérintette és áthatotta a szellemtörténeti irányzat. Jellemző azonban rá, hogy sehol sem mondja ki e szót, bár magával a fogalommal dolgozik. De ismét csak páratlan fegyelem-érzékét kell kiemelnünk, amikor arra akarunk rámutatni, mennyire megtisztítja e fogalmat végtelenségeitől, amelyek oly hamar kikezdték és vitathatóvá tették tudományos használhatóságát. Horváth János mindvégig zártan induktív marad, sehol sem szakítja meg módszere szigorúan következetes egységét. Mindig anyagát bocsátja előre s következtetéseiben csak addig megy, amennyire anyaga engedi. Ennek az alulról fölfelé irányuló felépítésnek nem lesz terhe az anyagszerűség, sőt: sztatikai egyensúlyt biztosít annak a magasabbrendű elviségnek, melybe természetes menetével feloldódik, kivirágzik, szinte belekívánczik az anyagon, mint eszközön átsugárzó történeti értelem szándéka. Horváth János nem spiritualizál, nem is hinti tele anyagát, alakjait elmélete élettávolságának messzeségébe eső csillagporával. De viszont áhítattal áll meg minden megjött nagy egyéniség lelke küszöbén, ennél a csodálatos központnál, mely világokat temet és teremt, időt és kort mér, s amelynek szemléleténél remegve gondolunk arra, milyen nagyszerű titok a világon embernek lenni.

E módszertani tanításon kívül más irányban is gazdagodást jelent Horváth János könyve. Mindenekelőtt igazolását nyújtja itt is első tanulmányának, melyben a magyar irodalomtörténet fejlődésének korszakaival foglalkozva, rávilágít irodalmunk ama sajátságára, hogy nincsen egy formulával levezethető meghatározhatósága: minden korban más és más az értelme és jelentősége. Ennek a folyton új elemekkel bővülő változásnak, melynek mélyén tulajdonképpen az irodalom immanentiája halad tovább, gyönyörű mintaképét adja szerzőnk egyrészt Janus Pannonius költészete magával hozott bővitmény-részeinek feltüntetésével, másrészt pedig könyve legjelentősebb ama fejezetében, ahol rámutat, hol fordul át a humanizmus esztétikai hagyomány-tartalékával a nemzeti költészetbe nemcsak mint példaszabó mintahlet, hanem mint élmény-indító és alakító világszemléleti sugallat is.

Ezzel a minden kort a maga különbség-jellegével megrajzoló módszerével Horváth János kor-egyéniséget ábrázol élénk, mely nem stilizált, mindig konkrét, sohasem elvont, s világosan láttatja azt az egységet és teljességet, mely felé belső szükségszerűséggel az irodalom élete kibővül s lassan elkészül. Mennyivel organikusabbnak tünteti fel ez a felfogás az irodalmat, mint a fejlődés gondolatának megszemélyesítése, mely összefoglaló fogalomnak jó ugyan, de nem mutatja azokat az összefüggéseket, melyektől feltételezetten folyik le az irodalmi történés ténye.

Ugyanakkor, amikor Horváth János az irodalom fogalmának humanista korértelmét magyarázza, magától adódó feltételként fogadja el, hogy a magyarországi latin nyelvű irodalom is beletartozik a magyar irodalom egészébe. Munkájának ez a legnagyobb értékű elvi megállapítása, mely szakítást jelent a XIX. század magyar irodalomelméletének csak nemzeti nyelvű írásbeliséget elfogadó hagyományával. Felmérhetetlen kihatású Horváth Jánosnak ez a jövőjáró lépése. Csak most, éppen az ő megállapításai után látjuk, mit jelentett irodalmi alakulásunk számára a humanizmus. Számos, később feltűnő irodalmi jelenség eddig megokolatlanul és megfjetlenül lebegett előttünk, melyeknek eredő gyökérszállai csak most adnak világosságot, amikor a humanizmusig lettek visszavezethetők. Horváth János a nagy alapvető fordulatoknak, minők: a világiság, nemzetiség, egyéniség és élmény-feldolgozás, humanista eredetére utal. Mindazt, ami ezeknek a következménye volt, nevezetesen az új ars poeticát, s ennek keretén belül az írónak a valósághoz való megváltozott viszonyát, mint következő kötetének megsejtett programját hagyja ránk. Ebben sarkallik ugyanis minden irodalmi fejlődésünk alapja, irodalmi fogalmunk folyton szélesedő és mélyülő teljeseése, gazdagodása. Egyébként a humanizmus latin nyelvisége nem maradt messze tőlünk, bele szívódott a magyar élet hagyományos szolgálatába, eredeti asszociatív kapcsolatait lassan elvesztette és újakra váltotta át; érzetelemileg meghonosult. A latin mondat idomai formai mintául szolgáltak a magyar mondat szöttesének. S a latin műalkotások felnevelték maguk mellett a magyar nyelv képességeit először mintázásra, aztán pedig önálló alakításra. A szóval, kifejezéssel, költői formákkal azonban átjött hozzánk a mélyükön élő lélek is, mely a maga életérzéseinek szállait hímezte rá mindarra, amin eddig „legendák aranypora“ csillogott. Minden ezt az új, szabad, kritikai életízt hordozta: szó, nyelv, beszéd, írás, egyéniség, élet, világszemlélet. Horváth Jánosnak igaza van: humanizmus nélkül nincs értelme, alapja későbbi irodalmi életünknek, benne és általa kapta meg azokat a világi formákat, melyeknek később csak változott alakulatai lettek, lényegüket azonban megtartották mindmáig.

Burckhardt könyve óta majdnem minden e nemű munka tipikusan látja a renaissance-ot s elhanyagolja a feleletet arra a kérdésre, vajjon egyáltalában lehetséges-e egy már önmagát túlélte kultúrának a megújulása. Horváth János munkája egészen magára valló, egyénítő módon mutatja be a magyar humanizmust s világít rá azokra az önálló, továbbfejlődött vonásokra, melyeknek birtokában joggal beszélhetünk magyar

humanizmusról. Ugyanekkor pedig megvilágítja annak a belső átváltásnak a módját, ahogyan ez az idegen gyökérzetű művelődés hozzánk idomult, bennünk megújult, illetőleg áthasonulva alakilag és eszmeileg, új fejlődés sodrát vájta ki magának. Amit így Horváth János anyagilag e könyvével nekünk adott, irodalomtörténetünknek megbecsülhetetlen kincse. Ahogyan pedig ideért, az elvek önállósága és új világítása, továbbá a módszer egészen egyéni útja, az megérdemelné, hogy európai nyilvánosságot kapjon. Ez lenne a hozzá méltó egyetlen elismerés és hódolat.

BRISITS FRIGYES